

Przemysław Jagieła
Krzysztof Sznotala

Materiały archiwalne Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu dotyczące podchorążych Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej

Podchorążowie Wojska Polskiego (dalej: WP) w niewoli niemieckiej byli charakterystyczną grupą polskich jeńców wojennych, głównie z uwagi na fakt ich niejednoznacznego początkowo statusu w niewoli. Do obozów Wehrmachtu trafili z pola walki w 1939 r., z obozów internowania w Rumunii (1941) i na Węgrzech (1944/1945) oraz po upadku Powstania Warszawskiego w październiku 1944 r. Niejasna dla władz niemieckich pozycja kandydatów na oficerów w WP spowodowała, iż trafili oni zarówno do stalagów, jak i oflagów. Z czasem sytuację tę rozwiązano na niekorzyść podchorążych, odbierając im prawo do traktowania na równi z oficerami, co m.in. poskutkowało tym, że ok. 2 tys z nich przeniesiono do obozów Emslandu, podległych Stalagowi VI B Neu-Versen. Przebywali tam w latach 1940–1941. Po wojnie losy podchorążych, podobnie jak innych polskich jeńców wojennych, potoczyły się różnie. Część pozostała na emigracji, inni zdecydowali się na powrót do kraju. Współpraca Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: CMJW w Łambinowicach-Opolu) z podchorążymi-byłymi jeńcami wojennymi, zapoczątkowana w latach osiemdziesiątych XX w. zaowocowała wzbogaceniem zbiorów archiwalnych muzeum o materiały przekazane przez ich środowiska, które działały zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami.

W zasobie archiwalnym CMJW w Łambinowicach-Opolu znajdują się następujące zespoły, które dotyczą podchorążych w niewoli niemieckiej: Archiwum Środowiska Podchorążych byłych Jeńców Wojennych (dalej: ASPbJW), *Wehrmachtauskunftsstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene* (Biuro Informacyjne Wehrmachtu ds. Strat Wojennych i Jeńców Wojennych dalej: WAsT) oraz zbiory: Akta Mirosława Zawodnego (dalej: AMZ), Relacje i Wspomnienia (dalej: RiW), Materiały i Dokumenty (dalej: MiD).

Zespół AŚPbJW tworzą dokumenty, opracowania, wykazy, wspomnienia i relacje, jakie zostały zgromadzone i wytworzone w czasie działalności środowiska w latach 1970–2004. We wrześniu 2003 r. zakończyło ono działalność i postanowiło przekazać swoje archiwum do CMJW w Łambinowicach-Opolu¹. Zespół liczy 133 jednostki archiwalne, łącznie 2 m.b. Otwierają go różnego rodzaju powojenne dokumenty poświadczające pobyt w niewoli, dotyczące 772 podchorążych, przede wszystkim zaświadczenia (atesty) z Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (dalej: MKCK), wyciągi z dokumentów Polskiego Czerwonego Krzyża (dalej: PCK), zaświadczenia wydawane przez Związek Bojowników o Wolność i Demokrację, ankiety z relacjami dotyczącymi udziału w kampanii polskiej 1939 r. i pobytu w niewoli, korespondencja z MKCK i PCK, informacje o odznaczeniach, życiorysy, przed- i powojenne dokumenty związane ze służbą wojskową². Ponadto zespół zawiera 114 kart informacyjnych wypełnionych przez podchorążych³, 48 kart wypełnionych przez żony zmarłych podchorążych⁴ oraz 32 jenieckie karty personalne⁵.

Spśród wielu relacji i wspomnień znajdujących się w tym zespole, na uwagę zasługuje zwłaszcza kilka. Są to teksty spisane przez Bohdana Komorowskiego pt. „Między dawnymi a nowymi laty”⁶, Leona Wajsbrema pt. „Dziwne rzeczy dzieją się na tym świecie... historia siedmiu lat mojego życia”⁷, Andrzeja Kanclerza pt. „Niewola niemiecka. Wspomnienia wojenne z lat 1939–1945”⁸, Jana Dariusza Piotrowskiego pt. „Degradacja. Wrześniowi podchorążowie w walce i w obozie”⁹, Lecha Józefowicza pt. „Próba grupowej ucieczki podchorążych z niewoli w grudniu 1939 r.”¹⁰, Bronisława Cegły pt. „Sonder Arbeitskommando Nr 6011. Stalag X C w Klein Lessen”¹¹, Tadeusza Łukasiewicza pt. „Opis moich ucieczek z niemieckich obozów dla podchorążych”¹², Bolesława Trębasiewicza pt. „Nielatwy żywot”¹³ oraz relacje

---

¹ I. Biegun, R. Mrzygłocka, K. Sznotala, *Przewodnik po zasobie archiwalnym Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu*, Opole 2004, s. 18.

² Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: ACMJW), Archiwum Środowiska Podchorążych byłych Jeńców Wojennych (dalej: AŚPbJW), sygn. 1–63.

³ ACMJW, AŚPbJW, sygn. 64.

⁴ Ibidem, sygn. 65.

⁵ Ibidem, sygn. 66.

⁶ Ibidem, sygn. 126.

⁷ Ibidem, sygn. 60.

⁸ Ibidem, sygn. 108, 113–115.

⁹ Ibidem, sygn. 125.

¹⁰ Ibidem, sygn. 20.

¹¹ Ibidem, sygn. 8.

¹² Ibidem, sygn. 29.

¹³ Ibidem, sygn. 51.

Jana Romana Kuczkowskiego z pobytu w jenieckich obozach niemieckich i w obozie internowania Miranda de Ebro na terenie Hiszpanii. Do interesujących zaliczyć należy także relacje spisane przez Leona Kwietnia¹⁴, Bogdana Sobiesińskiego¹⁵ i Kazimierza Kempki dotyczące ucieczek, Stefana Kanthaka o działalności konspiracyjnej w Stalagu X B Sandbostel¹⁶, Jana Wenera z pobytu w miejscowości Hollweide w latach 1943–1944¹⁷, Zbigniewa Wyrostka o oddziałach roboczych w Elsenborn i Köln-Komarhof¹⁸, Edmunda Węgrzyna z pobytu w oddziale roboczym w Hoffnungsthal¹⁹, Tadeusza Węgenera o obozie w Oberlangen²⁰ i wiele innych²¹. Byli jeńcy wojenni-podchorążowie często opisywali losy swojej grupy zarówno w czasie wojny, jak i po jej zakończeniu. Wśród autorów najliczniejszych opracowań należy wymienić Henryka Tomiczka („Ważniejsze obozy podchorążych jeńców wojennych na terenie Rzeszy Niemieckiej”²²) i Kazimierza Chrzanowskiego („Obozy specjalne dla podchorążych byłych jeńców wojennych w Niemczech”²³). Ten ostatni sporządził także opracowania dotyczące oddziałów roboczych w Köln-Ostheim, Bevetsberg, Aachen Veltrupwercke, Aachen Rote-Erde oraz opracowanie dotyczące Stalagu VI K Forellkrug²⁴. Natomiast ucieczkom podchorążych sporo miejsca poświęcił Zygfryd Stryjecki, autor tekstów pt.: „Ucieczki podchorążych września 1939 roku z obozów jeńców wojennych Wehrmachtu w okresie II wojny światowej”²⁵, „Ucieczki podchorążych września 1939 – jeńców Wehrmachtu w okresie II wojny światowej”, „Ucieczki podchorążych z niewoli niemieckiej w okresie lat 1940–1945”, „Lista podchorążych, którzy po udanej ucieczce z obozu dotarli do Polskich Sił Zbrojnych w Anglii”, „Lista podchorążych Września 1939 r. – jeńców Wehrmachtu, którzy po udanej ucieczce walczyli w 1 DP gen. Stanisława Maczka, Brygadzie Spadochronowej i w II Korpusie we Włoszech” oraz wielu innych wykazów i zestawień imiennych poświęconych tematyce ucieczek, a dotyczących poszczególnych

---

¹⁴ Ibidem, sygn. 26.

¹⁵ Ibidem, sygn. 48.

¹⁶ Ibidem, sygn. 22.

¹⁷ Ibidem, sygn. 59.

¹⁸ Ibidem, sygn. 58.

¹⁹ Ibidem, sygn. 56.

²⁰ Ibidem, sygn. 55.

²¹ Warto wspomnieć jeszcze o relacjach znajdujących się w: ibidem, sygn. 1, 4, 19, 21, 28, 35, 36, 57–58, 129.

²² Ibidem, sygn. 67.

²³ Ibidem, sygn. 116.

²⁴ Ibidem, sygn. 127.

²⁵ Ibidem, sygn. 72.

obozów i oddziałów roboczych²⁶. Ciekawym uzupełnieniem tej problematyki jest opracowanie H. Tomiczka pt. „Niektóre ucieczki podchorążych ze Stalagu II A Neubrandenburg”²⁷. Równie interesujące są teksty poświęcone różnym aspektom życia obozowego, takim jak konspiracja i życie kulturalne. Wśród nich warto wymienić prace autorstwa Mirosława Zawodnego pt. „Kurier Armii Krajowej w rękach gestapo”²⁸, Michała Lelejko pt. „Historia orkiestr w obozach polskich podchorążych” i J. Wenera pt. „Teatr i muzyka w obozach Wehrmachtu jeńców podchorążych”²⁹. W AŚPbJW znajdują się ponadto maszynopisy tekstów, które zostały opublikowane w „Łambinowickim Roczniku Muzealnym”³⁰, autorstwa Henryka Tomiczka, Jana Zbigniewa Pastuszki, Stanisława Krzyżaniaka i Zygryda Stryjeckiego³¹.

Podchorążowie-byli jeńcy sporządzili także sporo wykazów. Liczne, imienne dotyczą tych, którzy zginęli w latach II wojny światowej³², zostali przeniesieni z obozów radzieckich do niemieckich, w związku z wymianą jeńców polskich między Związkiem Radzieckim a III Rzeszą w październiku–listopadzie 1939 r.³³, podejmowali ucieczki³⁴ czy też trafili z obozów i oddziałów roboczych do obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie³⁵. Zestawienia te dotyczą także rodzajów wykonywanej pracy przez podchorążych w poszczególnych obozach i oddziałach roboczych, jeńców zmarłych w obozach jenieckich oraz tych, którzy przeszli przez obóz w Oberlangen. Zespół zawiera ponadto listę działaczy propagandowych i przedstawicieli kultury w Stalagu X B Sandbostel w latach 1941–1945³⁶ oraz niepełny wykaz podchorążych przebywających w tym obozie w latach 1943–1945³⁷.

O niewoli niemieckiej podchorążych wiele istotnych informacji dostarcza również zespół WAST. Jednym z zadań powstałego w sierpniu 1939 r. Biura Informacyjnego Wehrmachtu ds. Strat Wojennych i Jeńców Wojennych było udzielanie informacji o znajdujących się w niewoli niemieckiej oficerach i żołnierzach państw innych armii. W październiku 1970 r. część akt zespołu przekazano z Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce

²⁶ Ibidem, sygn. 71–73.

²⁷ Ibidem, sygn. 73.

²⁸ Ibidem, sygn. 109.

²⁹ Ibidem, sygn. 106.

³⁰ „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 1983, nr 7.

³¹ ACMJW, AŚPbJW, sygn. 106.

³² Ibidem, sygn. 107.

³³ Ibidem, sygn. 75.

³⁴ Ibidem, sygn. 73.

³⁵ Ibidem, sygn. 76.

³⁶ Ibidem, sygn. 68.

³⁷ Ibidem, sygn. 69.

(dalej: GKBZH w Polsce) do archiwum CMJW w Łambinowicach-Opolu³⁸. Podchorążowie na listach transportowych WAST określani są różnie, najczęściej jako *Fähnrich*³⁹, potem *Offizier Aspirant*⁴⁰, *Aspirant*⁴¹, *Offizier Anwärter*⁴². Na niektórych listach pojawiają się bardziej szczegółowe określenia, zawierające dodatkowo informacje o tym, że jeńiec jest podchorążym rezerwy (*Fähnrich d.r.*)⁴³, podchorążym zawodowym (*Fähnrich Beruf*)⁴⁴ lub dodatkowo pojawia się stopień wojskowy podchorążego (np. *Feldwebel Fähnrich*)⁴⁵. Ważnych informacji o jeńcach dostarcza rubryka „uwagi” (*Bemerkungen*), gdzie można znaleźć wiadomości dotyczące ich przybycia do danego obozu⁴⁶, przeniesieniu do innego⁴⁷, zwolnieniu z niewoli⁴⁸, zmianie statusu na robotnika cywilnego⁴⁹, o ucieczkach⁵⁰, aresztowaniach⁵¹ lub przekazaniu jeńca gestapo⁵².

Jak już wcześniej wspomniano, podchorążowie przebywali zarówno w stalagach, jak i oflagach. Na znajdujących się w archiwum CMJW w Łambinowicach-Opolu listach transportowych, pochodzących z 69 stalagów i 34 oflagów⁵³, podchorążowie figurują na większości z nich, tj. 54 stalagów i 24

³⁸ I. Biegun, R. Mrzygłocka, K. Sznotala, op. cit., s. 9–10.

³⁹ List transportowych, w których w rubryce „stopień wojskowy” pojawia się określenie „Fähnrich” jest bardzo dużo. Dla przykładu można tu podać: Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene (dalej: WAST) Of. II A, l. 27; Of. II E, l. 32; St. I A, l. 1; St. XVII A, l. 143; St. 344, l. 1346; St. XII F, l. 860.

⁴⁰ Przykładowo: ibidem, St. VI F, l. 688.

⁴¹ Przykładowo: ibidem, Of. VI B, l. 1.

⁴² Przykładowo: ibidem, St. XIII A, l. 282.

⁴³ Przykładowo: ibidem, Of. II E, l. 5.

⁴⁴ Przykładowo: ibidem, Of. XI A, l. 2.

⁴⁵ Przykładowo: ibidem, St. II A, l. 1.

⁴⁶ Przykładowo: ibidem, St. VIII A, l. 78. Lista transportowa, na której figuruje siedmiu podchorążych, przetransportowanych 8 I 1941 r. ze Stalagu IV A Elsterhorst.

⁴⁷ Przykładowo: ibidem, St. VI C, l. 1248. 9 III 1943 r. 22 podchorążych zostało przeniesionych do Stalagu XII D Trier.

⁴⁸ Jak wynika z list transportowych podchorążych zwalniano z różnych powodów, np. jako volksdeutschów: WAST, St. XIII A, l. 154; ibidem, St. XI A, l. 73. Niekiedy kierowano ich do Generalnego Gubernatorstwa: ibidem, St. XII A, l. 202. Lista ta zawiera informacje, że podchorąży został zwolniony z niewoli i przekazany we wrześniu 1940 r. do Lublina.

⁴⁹ Przykładowo: ibidem, St. VI H, l. 573.

⁵⁰ Przykładowo: ibidem, St. X A, l. 118. W lipcu i październiku 1941 r. czterech podchorążych uciekło ze Stalagu X A Schleswig.

⁵¹ Przykładowo: ibidem, St. XII D, l. 98. W listopadzie 1942 r. dwóch podchorążych przeniesiono ze Stalagu XI B Fallingbostel do więzienia Wehrmachtu w Gemersheim, podległego Stalagowi XII D Trier.

⁵² Przykładowo: ibidem, St. VI C, l. 1814. W maju 1944 r. pięciu podchorążych zostało przekazanych w ręce gestapo w Münster.

⁵³ I. Biegun, R. Mrzygłocka, K. Sznotala, op. cit., s. 10.

oflagów. W poniższym wykazie tych obozów obrano zasadę podawania ich w kolejności od największej do najmniejszej liczby podchorążych na listach transportowych poszczególnych obozów danego okręgu wojskowego.

Podchorążowie najczęściej występują na listach transportowych stalagów VI Okręgu Wojskowego, następnie okręgów: II, IV, XI, XXI, XII, X, XVII, XX, VIII, XIII, III, I, IX, VII oraz Stalagu 303 Lillehammer. Fakt skoncentrowania większości podchorążych w czerwcu 1940 r. w obozach Emslandu podległych Stalagowi VI B Neu-Versen znajduje swoje odzwierciedlenie na listach transportowych tego obozu⁵⁴.

Następnie podchorążowie najczęściej pojawiają się na listach stalagów: VI G Bonn-Duisdorf⁵⁵, VI C Bathorn⁵⁶, VI H Arnoldswailer⁵⁷, VI A Hemer⁵⁸, VI F Bocholt⁵⁹, VI J Krefeld-Fichtenhain⁶⁰, VI D Dortmund⁶¹ i VI K (326) Senne/Forellkrug⁶², II A Neubrandenburg⁶³, II C Woldenberg⁶⁴, II C Greifswald⁶⁵, II D Stargard⁶⁶, II E Schwerin⁶⁷ oraz II E Gross Born⁶⁸, IV A Elsterhorst⁶⁹,

⁵⁴ WAST, St. VI B, l. 66, 72–73, 98, 102–103, 152–155, 184, 190, 195, 198, 218, 220, 223, 256, 259, 269, 286 a, 286 b, 290–291, 293, 315, 324, 330, 340, 355, 396–400, 402–403, 407–408, 413–415, 436, 491, 520, 541, 657, 683,

⁵⁵ Ibidem, St. VI G, l. 8–9, 415, 431, 462–463, 479, 498, 500, 505, 512 a, 539, 552, 608, 644–646, 698, 715, 723, 776, 785, 844, 891, 896, 973, 981, 998, 1000, 1011, 1014, 1110, 1135, 1138, 1244, 1256, 1270, 1322–1323, 1326, 1353, 1413, 1421, 1495, 1501, 1516, 1777, 2126, 2711.

⁵⁶ Ibidem, St. VI C, l. 122, 218, 663, 952, 986, 1057, 1086, 1123, 1161, 1199, 1229, 1244, 1248, 1277, 1378, 1504, 1814, 1883, 1906, 1907, 1952.

⁵⁷ Ibidem, St. VI H, l. 8, 12, 129, 132, 157, 163, 249, 283, 329, 513, 524, 561, 573, 578, 581, 587–588.

⁵⁸ Ibidem, St. VI A, l. 5, 125–126, 136, 179, 197–198, 205, 331, 366–367, 647–648, 650, 873, 875, 877, 1462, 1583, 1604, 1851.

⁵⁹ Ibidem, St. VI F, l. 68, 76, 688.

⁶⁰ Ibidem, St. VI J, l. 470.

⁶¹ Ibidem, St. VI D, l. 292 a, 312, 327, 443, 1041.

⁶² Ibidem, St. VI K, l. 2a, 4a, 5, 5a, 7, 8, 3498, 3499.

⁶³ Ibidem, St. II A, l. 1, 1a, 4, 6–9, 110–112, 119, 122, 135, 193–208, 337–352, 451–467, 468a, 468k, 548–563, 581–627, 1598A, 1598B, 1598D, 1598E, 1611, 1737, 1752–1753, 1758–1759, 1766, 1768, 1771, 1773–1776, 1779–1781, 1787–1788, 1795, 1805–1808, 1823, 1825, 1829, 1845, 1848, 1852, 1857, 1859, 1867–1868, 1881, 1883–1884, 1891, 1898, 1905, 1912, 1916, 1928, 1932, 1967, 1991, 2067, 2209, 2248, 2327, 2345.

⁶⁴ Ibidem, St. II C, l. 25, 85, 98–99, 110–112, 117, 119, 122, 132, 135–136.

⁶⁵ Ibidem, St. II C, l. 2, 122, 158, 161, 170, 203, 205, 231, 233, 251, 649.

⁶⁶ Ibidem, St. II D, l. 7, 134, 143–144, 205, 208–209, 283, 286, 320, 434, 1245.

⁶⁷ Ibidem, St. II E, l. 18, 118, 144a, 229, 291, 295.

⁶⁸ Ibidem, St. II E, l. 71.

⁶⁹ Ibidem, St. IV A, l. 106, 357–358, 381, 386, 406, 408, 479, 618, 621, 643, 649–650, 662, 679, 690–691, 732, 740, 753, 761, 773–774, 776, 811, 826, 828, 849, 863, 871, 881, 887–888, 917.

IV B Mühlberg⁷⁰, IV A Hohnstein⁷¹, XI A Altengrabow⁷², XI B Fallingbo-
stel⁷³, XXI A Schildberg⁷⁴, XXI B Schokken⁷⁵, XII B Frankenthal⁷⁶, XII A
Limburg⁷⁷, XII D Trier⁷⁸, XII C Wiebelsheim⁷⁹, XII F Forbach⁸⁰, X C Nien-
burg⁸¹, X A Schleswig⁸² i X B Sandbostel⁸³, XVII A Kaisersteinbruch⁸⁴,
XVII B Gneixendorf⁸⁵, XX A Thorn⁸⁶, XX B Marienburg⁸⁷, VIII A Görlitz⁸⁸,
VIII B Lamsdorf⁸⁹, VIII C Sagan⁹⁰, V B Villingen⁹¹, V C Wildberg⁹², V C
Offenburg⁹³, V D Strassburg⁹⁴, V E Mühlhausen⁹⁵ i V C Malschbach⁹⁶, XIII

⁷⁰ Ibidem, St. IV B, l. 1052, 2131, 2132, 2312, 2322, 2329, 3637, 3709, 4884, 5094, 5100, 5273, 5390, II–V.

⁷¹ Ibidem, St. IV A, l. 805, 828, 1010, 1016, 1036.

⁷² Ibidem, St. XI A, l. 6a, 9–11, 13–15, 17, 32, 36, 42, 44, 55, 59, 69–70, 73–74, 76, 78, 232, 329, 353, 445, 479, 544, 554, 566, 612, 635, 911.

⁷³ Ibidem, St. XI B, l. 102, 104, 282, 305, 322, 325–326, 328, 337, 353, 357, 385a, 451, 515–516, 596, 736, 771–774, 790–791, 924, 927–930, 1006, 1127, 1135–1136, 1139, 1281, 1635, 1836, 1975, 2190.

⁷⁴ Ibidem, St. XXI A, l. 6, 10–11, 20 a, 21, 23, 25, 133, 140–141, 145, 147, 170, 175, 189, 190, 195–196, 242, 249, 251, 253–255, 257, 259, 261, 266–271, 274, 276, 279, 293, 298–299, 312, 319–320, 322–324, 338–339, 348, 368, 371, 387–388, 390, 393, 417, 420, 430, 449, 472, 488.

⁷⁵ Ibidem, St. XXI B, l. 32, 36–38, 40–45, 47–48, 52–54, 92.

⁷⁶ Ibidem, St. XII B, l. 15, 28, 49, 72, 74a, 82, 84–85, 87, 121–122, 124–125, 235–237, 264, 266, 372, 384.

⁷⁷ Ibidem, St. XII A, l. 20a, 352, 571a, 973, 986a, 1005, 1012, 1043, 1104, 1183, 1283, 1491, 1570.

⁷⁸ Ibidem, St. XII D, l. 5, 146, 573, 777, 785, 823, 889, 947, 1387.

⁷⁹ Ibidem, St. XII C, l. 96–97.

⁸⁰ Ibidem, St. XII F, l. 9, 98, 526, 531, 651, 655, 860, 933, 1194, 1224.

⁸¹ Ibidem, St. X C, l. 40, 42, 44–46, 102, 118, 156, 170.

⁸² Ibidem, St. X A, l. 12, 27–28, 32, 55a, 77, 80, 80e, 88, 113, 116, 122, 143, 146, 160, 162, 165, 182, 201, 217–218, 233, 235–237, 246, 248–252, 258, 261, 264–266.

⁸³ Ibidem, St. X B, l. 449–450, 452, 456, 462, 474, 648, 675, 688, 706, 735, 777a, 1005.

⁸⁴ Ibidem, St. XVII A, l. 50–51, 53, 53/1, 53/3, 55–56, 78f, 142–143, 166, 218a, 218b.

⁸⁵ Ibidem, St. XVII B, l. 40–41, 83, 282, 416.

⁸⁶ Ibidem, St. XX A, l. 29, 31, 33–34, 42, 50, 55, 90, 178, 198, 213, 271, 364.

⁸⁷ Ibidem, St. XX B, l. 1, 4–6, 44, 55, 61, 64–65, 67, 69, 102, 147–148, 158, 166.

⁸⁸ Ibidem, St. VIII A, l. 1–2, 4–5, 8, 21, 23, 78, 229, 280.

⁸⁹ Ibidem, St. VIII B, l. 2, 96, 125, 131, 137, 158, 161–162, 165, 167, 240, 246, 263, 331, 342–343, 409, 497, 603, 1185.

⁹⁰ Ibidem, St. VIII C, l. 44d, 44l, 44m, 53a, 53b.

⁹¹ Ibidem, St. V B, l. 6, 19, 21, 23, 25, 31, 38–39, 42, 154, 156, 159, 161, 828.

⁹² Ibidem, St. V C., l. 5, 11–12, 15, 17–18, 27–28, 32–33, 81, 242–243.

⁹³ Ibidem, St. V C, l. 301, 311, 739.

⁹⁴ Ibidem, St. D, l. 51, 500.

⁹⁵ Ibidem, St. V E, l. 15, 26, 33.

⁹⁶ Ibidem, St. V C, l. 35.

A Nürnberg⁹⁷, XIII A Sulzbach⁹⁸, XIII C Hammelburg⁹⁹, XIII B Weiden¹⁰⁰, III A Lückenwalde¹⁰¹, III B Fürstenberg¹⁰², I A Stablack¹⁰³, I B Hohenstein¹⁰⁴, IX C Bad Sulza¹⁰⁵ oraz VII A Moosburg¹⁰⁶.

Najrzadziej podchorążowie wymieniani są na listach Stalagu 303 Lillemhammer¹⁰⁷. Ci, którzy dostali się do niewoli niemieckiej po Powstaniu Warszawskim figurują na listach transportowych Stalagu X B Sandbostel¹⁰⁸, XI A Altengrabow¹⁰⁹, XI B Fallingbostel¹¹⁰ oraz Stalagu 344 Lamsdorf¹¹¹.

Na listach transportowych oflagów podchorążowie najczęściej wymieniani są w obozach X, następnie II, XI, VII, XVIII, IX, XII, VI, VIII, IV i III okręgu wojskowego. Bardzo często podchorążowie pojawiają się na listach Oflagu X A Itzehoe¹¹².

W następnej kolejności są to oflagi: X A Sandbostel¹¹³, X C Lübeck¹¹⁴, X B Nienburg¹¹⁵, II C Woldenberg¹¹⁶, II A Prenzlau¹¹⁷, II B Arnswalde¹¹⁸, II D Gross Born¹¹⁹ i II E Neubrandenburg¹²⁰, XI A Osterode¹²¹ i XI B Braun-

⁹⁷ Ibidem, St. XIII A, l. 154, 189, 192, 202, 208, 213, 220, 222, 225–226, 267–268, 281–282, 345, 441.

⁹⁸ Ibidem, St. XIII A, l. 65, 516, 537, 543–544, 580, 630.

⁹⁹ Ibidem, St. XIII C, l. 377, 917.

¹⁰⁰ Ibidem, St. XIII B, l. 271.

¹⁰¹ Ibidem, St. III A, l. 1, 1452–1465, 3803–3808, 4959–4624, 4758–4778, 4779–4801, 4858–4881, 5271 a, 5960 a, 5961 a.

¹⁰² Ibidem, St. III B, l. 153, 319, 492.

¹⁰³ Ibidem, St. I A, l. 1, 43, 260, 414, 617, 652.

¹⁰⁴ Ibidem, St. I B, l. 1, 2, 8.

¹⁰⁵ Ibidem, St. IX C, l. 30, 412, 416.

¹⁰⁶ Ibidem, St. VII A, l. 248.

¹⁰⁷ Ibidem, St. 303, l. 4.

¹⁰⁸ Ibidem, St. X B, l. 1132.

¹⁰⁹ Ibidem, St. XI A, l. 1, 1 a, 1200, 1252.

¹¹⁰ Ibidem, St. XI B, l. 2118 (na liście tej znajdują się nazwiska kobiet-podchorążych), 2128, 2139.

¹¹¹ Ibidem, St. 344, l. 346.

¹¹² Ibidem, Of. X A, l. 1, 1 a, 2–4, 7, 9–10, 12–13, 14a, 15–16, 18–20, 33, 36 a, 41, 44–45, 57.

¹¹³ Ibidem, Of. X A, l. 59, 66, 72, 74.

¹¹⁴ Ibidem, Of. X C, l. 5, 7.

¹¹⁵ Ibidem, Of. X B, l. 2, 3, 39, 85–85 a, 87, 90, 109, 115, 132.

¹¹⁶ Ibidem, Of. II C, l. 3, 7, 16, 19–21, 26, 32, 43, 45, 54, 59, 61, 76, 78, 80 a, 85–86, 94–95, 120, 120 b.

¹¹⁷ Ibidem, Of. II A, l. 7, 25, 27.

¹¹⁸ Ibidem, Of. II B, l. 13, 18–19, 22, 67.

¹¹⁹ Ibidem, Of. II D, l. 1, 139, 150, 274, 279.

¹²⁰ Ibidem, Of. II E, l. 1, 2, 5, 32.

¹²¹ Ibidem, Of. XI A, l. 1–4, 6, 11, 14, 16, 18, 21–22, 33, 40, 45, 51, 51 a.

schweig¹²², VII A Murnau¹²³, XVIII B Wolfsberg¹²⁴, XVIII A Lienz¹²⁵, XVIII C Spittal an der Drau¹²⁶, IX B Weilburg¹²⁷, IX Rotenburg C¹²⁸, XII A Hada-mar¹²⁹, XII B Mainz¹³⁰, VI B Dössel¹³¹, VIII B Silberberg¹³², IV C Colditz¹³³ oraz Oflag 8 Wutzetz¹³⁴.

Zbiór AMZ jest kolejnym, na który w zasadzie w całości składają się notatki, dokumenty, wspomnienia i relacje, związane z tematem podchorążych w czasie II wojny światowej. Autor zbioru, Mirosław Zawodny urodził się 5 maja 1916 r. w Orenburgu (Rosja), zmarł 6 grudnia 2001 r. w Poznaniu. Był żołnierzem 75 pp w czasie walk w kampanii polskiej 1939 r., jeńcem wojennym radzieckich (Starobielsk) i niemieckich obozów (w kolejności: Stalagu XVII A Kaisersteinbruch, Oflagu VII A Murnau, obozów Emslandu, oddziału roboczego w Hoffnungsthal oraz stalagów: XII A Limburg i XII D Trier), więźniem gestapo w Brauweiler i obozu koncentracyjnego Buchenwald. Po powrocie do Polski w 1947 r. podjął pracę w Rejonowym Urzędzie Telefoniczno-Telegraficznym, najpierw w Katowicach, a następnie w Poznaniu. Ukończył Wyższą Szkołę Ekonomiczną. Pracował kolejno w Poznańskim Przedsiębiorstwie Robót Telekomunikacyjnych i w Zjednoczeniu Przemysłu Koncentratów Spożywczych. Na emeryturę przeszedł w sierpniu 1976 r.¹³⁵ Zebrane przez M. Zawodnego materiały zostały w 2002 r. przekazane przez jego żonę do archiwum CMJW w Łambinowicach-Opolu. Zbiór liczy 133 jednostki archiwalne, łącznie 2,06 m.b.

Znajdujące się w zbiorze materiały związane są ze sprawą wykrycia przez gestapo w 1944 r. działalności konspiracyjnej polskich jeńców wojennych w Niemczech i przeprowadzoną w związku z tym falą aresztowań w 60 miejscowościach, w których były zorganizowane komórki ruchu oporu. Aresztowanych przetrzymywano początkowo w więzieniu gestapo w Brauweiler, a następnie przekazano do obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie. Ujawnienie ich działalności związane było z zatrzymaniem kuriera Armii

¹²² Ibidem, Of. XI B, 1, 6, 8, 21, 58, 62/63, 64, 66, 78–80.

¹²³ Ibidem, Of. VII A, l. 7, 10, 12, 15–16, 19, 22–24, 45, 308, 311.

¹²⁴ Ibidem, Of. XVIII B, l. 1b–c, 10, 12, 15, 37, 39, 42, 44–45.

¹²⁵ Ibidem, Of. XVIII A, l. 1, 2–4, 18, 20–22, 32.

¹²⁶ Ibidem, Of. XVIII C, l. 1a–b, 2.

¹²⁷ Ibidem, Of. IX B, l. 4, 23.

¹²⁸ Ibidem, Of. IX C, l. 8.

¹²⁹ Ibidem, Of. XII A, l. 6, 10, 12–13, 19, 25, 35, 56.

¹³⁰ Ibidem, Of. XII B, l. 266b.

¹³¹ Ibidem, Of. VI B, l. 1.

¹³² Ibidem, Of. VIII B, l. 1b–c.

¹³³ Ibidem, Of. IV C, l. 163.

¹³⁴ Ibidem, Of. 8, l. 13.

¹³⁵ ACMJW, Akta Mirosława Zawodnego, sygn. 77–78.

Krajowej Edmunda Ulińskiego w 1944 r. Mirosław Zawodny prowadził z nim wieloletnią korespondencję i także napisał na ten temat kilka artykułów¹³⁶.

Główną część zbioru stanowią imienne wykazy aresztowanych. Zostały one podzielone według stopni wojskowych zatrzymanych (strzelcy, podoficerowie, podchorążowie i oficerowie¹³⁷) i miejsc aresztowania (z podziałem na wykazy obozów jenieckich¹³⁸ i miejscowości¹³⁹). Istnieją także listy uwieczonych robotników cywilnych¹⁴⁰ oraz szczegółowe zestawienia aresztowanych ze wskazaniem na poszczególne miejscowości¹⁴¹. Spisy te zostały przygotowane w sposób ogólny (w formie tabeli) i szczegółowy (dokładny opis przebiegu niewoli przed aresztowaniem i losy po aresztowaniu). Nierzadko zawierają także zdjęcia opisywanych osób. Wśród materiałów zbioru znajdują się także teczki dokumentujące losy poszczególnych jeńców i robotników cywilnych, nierzadko z pismami kierowanymi do różnych osób i instytucji w sprawie pomocy przy wyjaśnianiu ich losów.

Następną pod względem zasobu część zbioru stanowi korespondencja M. Zawodnego, niezwiązana bezpośrednio ze sprawą aresztowań¹⁴². Autor zbioru prowadził ją z osobami indywidualnymi (np. Kazimierzem Chrzanoskim¹⁴³ z warszawskiego środowiska podchorążych, czy z historykiem Szymonem Datnerem¹⁴⁴) oraz z instytucjami, na przykład Główną Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce¹⁴⁵, czy Urzędem do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych¹⁴⁶.

Zbiór AMZ tworzą także relacje i wspomnienia zarówno samego autora, jak również innych podchorążych, w tym: Olgierda Dewitza, Tomasza Jędrzychowskiego, Stefana Kanthaka, Feliksa Lewandowicza, Zygmunta Molendy, Bolesława Peplińskiego i Czesława Podchula¹⁴⁷. Mirosław Zawodny, jak to zostało wcześniej wspomniane, napisał wiele artykułów poświęconych podchorążym WP w niewoli niemieckiej. Jego opublikowane i niepublikowane artykuły oraz recenzje jego autorstwa trafiły także do omawianego zbioru¹⁴⁸.

¹³⁶ Ibidem, sygn. 51–60.

¹³⁷ Ibidem, sygn. 3.

¹³⁸ Ibidem, sygn. 2.

¹³⁹ Ibidem, sygn. 1–2.

¹⁴⁰ Ibidem, sygn. 3.

¹⁴¹ Ibidem, sygn. 2–39, 72.

¹⁴² Ibidem, sygn. 48, 72–81, 83–85, 87, 89–92, 95–97, 100, 103–105, 107–108.

¹⁴³ Ibidem, sygn. 108.

¹⁴⁴ Ibidem, sygn. 97.

¹⁴⁵ Ibidem, sygn. 108.

¹⁴⁶ Ibidem, sygn. 103.

¹⁴⁷ Ibidem, sygn. 98–99, 101–102.

¹⁴⁸ Ibidem, sygn. 1, 41, 43–46, 56–64, 66–67, 82, 104, 112; niepublikowane: „Z obozów jenieckich do Buchenwaldu”, „Jeńcy wojenni, podchorążowie w Buchenwaldzie z adnotacją «DIKAL»”, „«DIKAL» skrót dotychczas nie wyjaśniony”, „Znaczenie terminów: «Dikal» – «NAL»

Do innych, ciekawych dokumentów tego zbioru należą: sprawozdania z wizyty byłych jeńców w Kolonii we wrześniu 1990 r.¹⁴⁹ i w Murnau w 1995 r.¹⁵⁰, mapy i plany sytuacyjne obozów¹⁵¹, dokumenty byłego jeńca podchorążego B. Komorowskiego¹⁵², dokumenty dotyczące miejscowości Brauweiler¹⁵³, różnorodne materiały o obozach koncentracyjnych¹⁵⁴ oraz albumy ze zdjęciami, mapami i szkicami obozów w Emslandzie, Nadrenii i Murnau¹⁵⁵, mapy i plany sytuacyjne obozów jenieckich i oddziałów roboczych¹⁵⁶, broszury i czasopisma¹⁵⁷, teksty konwencji genewskiej z 1929 r. w języku niemieckim i polskim¹⁵⁸, dokumenty z procesu Kurta Bethke – osoby odpowiedzialnej za przeprowadzanie dochodzeń w związku z aresztowaniami¹⁵⁹ oraz „Northeim Göttingen. Kronika sportowa 1945 roku”¹⁶⁰.

Osobną grupę stanowią dokumenty źródłowe będące podstawą opracowań wykazów aresztowanych, są to kserokopie otrzymane z archiwów niemieckich: „Imienna lista uwięzionych przez Tajną Policję Państwową w Więzieniu Krajowym Zakładu Pracy w Brauweiler (*Namentliche Liste der von der Geheimen Staatspolizei im Zellenbau der Landesarbeitsanstalt in*

---

oraz „Haftstufe”, „Kleryk kurierem Armii Krajowej”, „Poplony misji kuriera Armii Krajowej”, „Kurier Armii Krajowej w rękach Gestapo”, „Codierte Kriegsgefangenenpostkarte aus dem Oflag VII A in Murnau”, „Lepiej, że nic nie wiedział”, „Aresztowania dokonane przez gestapo w okresie kwiecień–wrzesień 1944 roku w obozach polskich jeńców wojennych i skupiskach Polaków, przymusowych robotników cywilnych” [referat wygłoszony na sesji naukowej w Turawie 3 maja 1983 r.].

Opublikowane: *Do dyspozycji Sonderkommando Bethke w Brauweiler*, „Za Wolność i Lud” 1984, nr 51–52 z 22–29 XII, s. 11; *Do dyspozycji Sonderkommando Bethke w Brauweiler ze „Wstępnyimi uwagami” Gwidona Hadrycha*, „Weteran” 1987, nr 786, s. 10–14; *Konspiracyjna działalność polskich jeńców wojennych w czasie II-giej wojny światowej w Nadrenji*, „The Polish American” June 1987, vol. 6, No 6, s. 42–46 (współautor Mirosław Wierzbicki); „DIKAL” *Ein Problem mit einer Akürzung*, „DIZ Nachrichten” 1991, nr 13, s. 44; *Z Warszawy do Kolonii... kurierskim szlakiem*, „Za Wolność i Lud” 1989, nr 28 z 15 VII, s. 9–12 oraz nr 29 z 22 VII, s. 5; *Dokumenty klamią – prawda jest inna*, „Za Wolność i Lud” 1989, nr 46 z 18 VI, s. 5–6; *Fünf Pfennige für eine Arbeitsstunde im Emslandsmoor*, „DIZ Nachrichten” 2000, nr 22, s. 50–52; *Jeszcze o Oberlangen*, „Polska Zbrojna” 1991, nr 140 z 22 VII, s. 4.

¹⁴⁹ Ibidem, sygn. 106.

¹⁵⁰ Ibidem, sygn. 61.

¹⁵¹ Ibidem, sygn. 96.

¹⁵² Ibidem, sygn. 88.

¹⁵³ Ibidem, sygn. 42.

¹⁵⁴ Ibidem, sygn. 40.

¹⁵⁵ Ibidem, sygn. 124–126.

¹⁵⁶ Ibidem, sygn. 93.

¹⁵⁷ Ibidem, sygn. 56–57, 109, 129.

¹⁵⁸ Ibidem, sygn. 127.

¹⁵⁹ Ibidem, sygn. 122.

¹⁶⁰ Ibidem, sygn. 133.

*Brauweiler inhaftierte Häftlinge*¹⁶¹), zaświadczenia (atesty) z MKCK w Genewie oraz PCK w Warszawie, wyciągi z dokumentów Międzynarodowego Biura Poszukiwań w Arolsen (znajdują się one w teczkach z danymi poszczególnych osób), dokumenty odnoszące się do obozów w Emslandzie¹⁶² czy rozporządzenia Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych III Rzeszy (*Oberkommando der Wehrmacht*) dotyczące jeńców wojennych¹⁶³.

Zasób archiwalny CMJW w Łambinowicach–Opolu, obejmujący podchorążych uzupełnia zbiór RiW. Prace nad jego utworzeniem rozpoczęto w 1966 r. Na apel muzeum do 2004 r. wpłynęło 1001 relacji i wspomnień byłych jeńców-uczestników kampanii polskiej 1939 r. i Powstania Warszawskiego. Główną część zbioru tworzą relacje jeńców, spisane na specjalnie w tym celu przygotowanych w 1966 r. formularzach-ankietach. Oprócz danych personalnych zawierają informacje nt. pobytu w niewoli jenieckiej¹⁶⁴. Spośród nich 24 mówią o podchorążych wziętych do niewoli w 1939 r., a 16 o podchorążych-powstańcach warszawskich. W pierwszej grupie znajdują się relacje: Mieczysława Borkowskiego¹⁶⁵, Jana Czecha¹⁶⁶, Kazimierza Domańskiego¹⁶⁷, Józefa Gelbara¹⁶⁸, Jerzego Jeśmiana¹⁶⁹, Andreja Kanclerza¹⁷⁰, Andrzeja Kańskiego¹⁷¹, Włodzimierza Kempńskiego¹⁷², Bohdana Komorowskiego¹⁷³, Alojzego Koplą (relacja spisana przez brata Wincentego Koplą, gdyż Alojzy zmarł w niewoli w 1944 r.)¹⁷⁴, Stanisława Krzyżaniaka¹⁷⁵, Leona Kwietnia¹⁷⁶, Jana Matczaka¹⁷⁷, Tadeusza Jerzego Muszyńskiego¹⁷⁸, Zbigniewa Okołowicza¹⁷⁹,

¹⁶¹ Ibidem, sygn. 128.

¹⁶² Ibidem, sygn. 131.

¹⁶³ Ibidem, sygn. 121.

¹⁶⁴ I. Biegun, R. Mrzygłocka, K. Sznotala, op. cit., s. 27–28.

¹⁶⁵ ACMJW, Relacje i Wspomnienia, sygn. 845.

¹⁶⁶ Ibidem, sygn. 936.

¹⁶⁷ Ibidem, sygn. 951 i 1057.

¹⁶⁸ Ibidem, sygn. 970.

¹⁶⁹ Ibidem, sygn. 473.

¹⁷⁰ Ibidem, 953. Są to te same wspomnienia, jakie znajdują się w: ACMJW, AŚPbJW, sygn. 108, 113–115.

¹⁷¹ Ibidem, sygn. 946 i 671.

¹⁷² Ibidem, sygn. 954.

¹⁷³ Ibidem, sygn. 1128.

¹⁷⁴ Ibidem, sygn. 920.

¹⁷⁵ Ibidem, sygn. 1099. Maszynopis wydany drukiem: S. Krzyżaniak, ...*a losem naszym Polski los*, Tychy 2000.

¹⁷⁶ Ibidem, sygn. 720 i 971.

¹⁷⁷ Ibidem, sygn. 952.

¹⁷⁸ Ibidem, sygn. 723.

¹⁷⁹ Ibidem, sygn. 949 i 950.

Józefa Prochala¹⁸⁰, Mariana Rzewuskiego¹⁸¹, Józefa Seligę¹⁸², Feliksa Stachelskiego¹⁸³, Zygmunta Stryjeckiego¹⁸⁴, Leszeka Średnickiego¹⁸⁵, Henryka Tomiczka¹⁸⁶, Kazimierza Trompeteura¹⁸⁷ i Ignacego Wołodźki¹⁸⁸.

Autorami relacji z pobytu w niewoli niemieckiej po Powstaniu Warszawskim są podchorążowie: Tadeusz Baranowski¹⁸⁹, Alfred Brenneisen¹⁹⁰, Witold Deptuła¹⁹¹, Janusz Dobrowiecki¹⁹², Jan Domański¹⁹³, Ryszard Kowalski¹⁹⁴, Janusz Kozłowski¹⁹⁵, Zygmunt Maćkowski¹⁹⁶, Bohdan Mączyński¹⁹⁷, Stanisław Michniewicz¹⁹⁸, Waldemar Mitschein¹⁹⁹, Andrzej Muszyński²⁰⁰, Zygmunt Rusinowicz²⁰¹, Stefan Sękowski²⁰², Witold Walewski²⁰³ i Jerzy Żłobicki²⁰⁴. O podchorążych wspominali ponadto inni jeńcy²⁰⁵.

Ostatnim zbiorem, w którym znajdują się interesujące, chociaż rozproszone informacje o podchorążych WP w niewoli niemieckiej, jest zbiór MiD. Został on utworzony w 1982 r. z dokumentacji o tematyce jenieckiej, gromadzonej w muzeum od lat sześćdziesiątych XX w., którą stanowią głównie fotokopie, kserokopie i odpisy dokumentów, a w niewielkim stopniu oryginały. Podzielony został na grupy rzeczowe, wśród których znajduje się grupa

---

¹⁸⁰ Ibidem, sygn. 410.

¹⁸¹ Ibidem, sygn. 955.

¹⁸² Ibidem, sygn. 965.

¹⁸³ Ibidem, sygn. 302.

¹⁸⁴ Ibidem, sygn. 1088.

¹⁸⁵ Ibidem, sygn. 1147.

¹⁸⁶ Ibidem, sygn. 396.

¹⁸⁷ Ibidem, sygn. 1095.

¹⁸⁸ Ibidem, sygn. 249.

¹⁸⁹ Ibidem, sygn. 206.

¹⁹⁰ Ibidem, sygn. 242.

¹⁹¹ Ibidem, sygn. 271.

¹⁹² Ibidem, sygn. 1002.

¹⁹³ Ibidem, sygn. 220.

¹⁹⁴ Ibidem, sygn. 887.

¹⁹⁵ Ibidem, sygn. 258.

¹⁹⁶ Ibidem, sygn. 915.

¹⁹⁷ Ibidem, sygn. 1004.

¹⁹⁸ Ibidem, sygn. 733.

¹⁹⁹ Ibidem, sygn. 214.

²⁰⁰ Ibidem, sygn. 147.

²⁰¹ Ibidem, sygn. 147.

²⁰² Ibidem, sygn. 992.

²⁰³ Ibidem, sygn. 161.

²⁰⁴ Ibidem, sygn. 208.

²⁰⁵ Ibidem, sygn. 38, 154, 186, 225, 255, 355–356, 375, 394, 405, 500, 532, 607, 629, 649, 684–685, 716, 722, 815, 907, 1094.

„Podchorążowie”. Liczy ona obecnie 21 jednostek archiwalnych. Składają się na nie głównie dokumenty przekazane przez podchorążych, byłych jeńców wojennych: Bohdana Komorowskiego²⁰⁶, Włodzimierza Krzezińskiego²⁰⁷, Leona Kwietnia²⁰⁸, Bohdana Samulskiego²⁰⁹ i Andrzeja Kańskiego²¹⁰.

Na szczególną uwagę zasługują materiały zgromadzone przez W. Krzezińskiego. Są to oryginalne rękopisy i maszynopisy tekstów napisanych w obozach: zbiór kilkudziesięciu wierszy lirycznych zatytułowany „Godziny, których nie było” i „Estrada obozowa”, felieton pt. „Świąteczne wspominki” oraz dwa bruliony zawierające wiersze i piosenki napisane w niewoli²¹¹.

Materiały przekazane przez Bohdana Samulskiego to z kolei głównie opracowania dotyczące ucieczek podchorążych w niewoli niemieckiej, wśród których można wymienić: „O podchorążym”, „Ucieczki podchorążych 1939–1945”, „Podchorążowie za drutami”, „W niewoli niemieckiej. Oflag II B”, „Rozważania nad motywacją uciekiniera z obozu jeńców wojennych”²¹². Na uwagę zasługuje także opracowanie L. Średnickiego pt. „Ucieczka”²¹³. W zbiorze tym znajduje się również bibliografia do tematu: „Podchorążowie Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej”, przygotowana przez Henryka Niestroja, którą autor podzielił na 22 grupy tematyczne, dotyczące różnych aspektów badania problematyki losów podchorążych podczas II wojny światowej²¹⁴.

W skład zbioru wchodzi także mapy oraz szkice oddziałów roboczych i obozów jenieckich, w których przebywali podchorążowie: Oberlangen²¹⁵, Monschau²¹⁶ i mapy topograficzne okolic Meppen z uwagami Ferdynanda Ziętka²¹⁷, a także liczne wycinki prasowe²¹⁸ oraz korespondencja²¹⁹.

Materiały archiwalne CMJW w Łambinowicach-Opolu dotyczące podchorążych WP w niewoli niemieckiej stanowią istotne, wręcz podstawowe źródło służące poznaniu jenieckich losów tej grupy. Przede wszystkim wiedzę o ich

---

²⁰⁶ ACMJW, Materiały i Dokumenty, Podchorążowie, sygn. 2.

²⁰⁷ Ibidem, sygn. 11.

²⁰⁸ Ibidem, sygn. 15.

²⁰⁹ Ibidem, sygn. 18.

²¹⁰ Ibidem, sygn. 20.

²¹¹ Ibidem, sygn. 11.

²¹² Ibidem, sygn. 18.

²¹³ Ibidem, sygn. 19.

²¹⁴ Ibidem, sygn. 17.

²¹⁵ Ibidem, sygn. 9.

²¹⁶ Ibidem, sygn. 10.

²¹⁷ Ibidem, sygn. 9.

²¹⁸ Ibidem, sygn. 5–6, 13–14.

²¹⁹ Ibidem, sygn. 2, 12, 15–16, 20.

niewoli pogłębiają archiwalia zespołów AŚPbJW i zbioru AMZ. Jej uzupełnieniem są zbiory MiD, a ściślej grupa rzeczowa „Podchorążowie” oraz RiW. Zgromadzone w nich materiały pozwalają na ustalenie istotnych faktów związanych z organizacją życia obozowego podchorążych: kultury i oświaty, sportu, życia religijnego, ciężkiej pracy oraz warunków bytowych w obozach i oddziałach roboczych. W znaczny sposób poszerzają wiedzę na temat udziału tej grupy jenieckiej w ruchu oporu, w szczególności w organizowaniu ucieczek, jak również uczestnictwa w innych formach działalności konspiracyjnej. Archiwalia te pozwalają także na poznanie losów podchorążych w obozach koncentracyjnych, wreszcie działalności powojennego Środowiska Podchorążych byłych Jeńców Wojennych. Niezwykle istotne w ustaleniu wielu nieznanych dotąd, w literaturze przedmiotu, faktów o jeńcach-podchorążych są listy transportowe zespołu WAST. Z ich pomocą można przede wszystkim odtworzyć przemieszczenia międzyobozowe poszczególnych grup podchorążych lub pojedynczych osób, a także ustalić przyczyny zwalniania podchorążych z niewoli. Dostarczają także informacji o ich ucieczkach i aresztowaniach.

Przechowywane w archiwum CMJW w Łambinowicach-Opolu materiały stanowią z pewnością dobrą podstawę do naukowego opracowania monografii podchorążych WP w niewoli niemieckiej.

**THE ARCHIVAL MATERIALS OF THE CENTRAL MUSEUM
OF PRISONERS-OF-WAR IN ŁAMBINOWICE-OPOLE
CONCERNING OFFICERS-CADETS OF THE POLISH ARMY
IN THE GERMAN CAPTIVITY**

(Summary)

Among the archival resources of the Central Museum of Prisoners-of-War in Łambinowice-Opole, there are rich source materials relating to a specific group of Polish POWs remaining in the German captivity, i.e. the Officers-Cadets. As regards this subject area, the documents collected in the Archives unit labeled the Community of Officers-Cadets Former POWs, as well as in the collection set up by Mirosław Zawodny provide the most information. A good number of relevant and also unknown until today items of information, especially relating to the transfers between the camps, are supplied by the collection *Wehrmachtauskunftsstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene*. Apart from this a valuable complement are the following collections: Materials and Documents (including, in particular, the group ‘Officers-Cadets’), as well as Relations and Memoirs. The above-mentioned materials of the archival value allow, to a great extent, deepening the knowledge of the life of Officers-Cadets in the captivity: their living conditions, forced labour, culture, education and sport, religious life, participation of Officers-Cadets in the

resistance movement, their stay at concentration camps, and – at last – the activity of the Community of Officers-Cadets Former POWs after the War. Certainly, they offer a solid basis to elaborate a monograph dealing with Officers-Cadets of the Polish Army who stayed in the German captivity.

**AUS DEN ARCHIVMATERIALIEN DES ZENTRALEN
KRIEGSGEFANGENENMUSEUMS IN ŁAMBINOWICE-OPOLE:
OBERFELDWEBEL DER POLNISCHEN STREITKRÄFTE
IN DEUTSCHER GEFANGENSCHAFT**

(Zusammenfassung)

In den Archivbeständen des Zentralen Kriegsgefangenenmuseums in Łambinowice-Opole befinden sich umfangreiche Quellenmaterialien über eine besondere Gruppe polnischer Kriegsgefangener in deutscher Gefangenschaft; diese Gruppe umfasste Oberfeldwebel der Polnischen Armee. Die umfangreichsten Materialien sind hierbei dem Archiv des Kreises ehemaliger kriegsgefangener Oberfeldwebel sowie der von Mirosław Zawodny zusammengetragenen Sammlung zu entnehmen. Viele wesentliche und bislang noch unbekannte Informationen, insbesondere über Verlegungen innerhalb des Lagersystems, stellt die Wehrmachtauskunftsstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene zur Verfügung. Eine wertvolle Ergänzung hierzu bilden die Bestände: Materialien und Dokumente (darunter insbesondere die Sachgruppe „Oberfeldwebel“) sowie Berichte und Erinnerungen. Die zuvor genannten Archivalien gestatten es, wesentlich die Kenntnisse über das Leben von Oberfeldwebeln in deutscher Gefangenschaft zu vertiefen: dies umfasst die allgemeinen Lebensbedingungen, die Themenstellungen Zwangsarbeit, Kultur, Bildung und Sport, religiöses Leben, Teilnahme der Oberfeldwebel am Widerstand und ihr Aufenthalt in Konzentrationslagern sowie schließlich die Tätigkeiten des Kreises ehemaliger kriegsgefangener Oberfeldwebel nach dem Ende des Krieges. In ihrer Gesamtheit bilden diese Materialien sicherlich eine solide Ausgangsbasis zur Erstellung einer umfangreichen Monographie über Oberfeldwebel der Polnischen Streitkräfte in deutscher Gefangenschaft.